

Bu gün - 24 Sentyabr
Beynəlxalq Dəniz
Günüdür. 70 faizi su ilə örtülü
olan Yer kürəsindəki biokütlə-
nin 90 faizi su hövzələrinin pa-
yına düşür.

Lakin son onillikdə yaşanan
iqlim dəyişikliyinə yaratdığı fə-
sadlar su hövzələrinə də ciddi
təsir göstərir. Dünyanın su höv-
zələrində yaranan böyük qu-
raqlaşmalar artıq qlobal prob-
ləmə çevrilib.

Dünyanın bir parçası olan Azərba-
yanda da bu problem özünü göstərmək-
dədir. Daim səviyyə tərəddüdləri yaşa-
yan Xəzər dənizi hazırda ən mərhə-
ləsindədir və bu prosesin 2050-ci ilə qə-
dər davam edəcəyi proqnozlaşdırılır.
Son 4 min ildə aparılan araşdırmalara
görə, dənizin səviyyəsində 250 ildən
bir enmə və qalxmalar baş verir. Xəzər-
də ən yüksək səviyyənin 1805-ci ildə
hazırkı səviyyədən 5-6 metr yuxarı ol-
duğu müşahidə edilib. O vaxtdan bəri
isə dəniz səviyyəsi enməkdə davam
edir.

Ötən yüzillikdə Xəzərdə ən aşağı
səviyyə 1977-ci ildə olub. Dənizin geri
çəkilməsi nəticəsində sahillərdə yeni
torpaq sahələri meydana çıxmışdır. Də-
nizin qurumağa doğru getdiyini düşü-
nənlər su altından çıxan ərazilərdə ya-
şayış evləri, obyektlər də tikmişdilər.
Daha sonra 1995-ci ilə qədərki keçiddə
su səviyyəsinin artması ilə həmin tikili-
lər su altında qalaraq böyük ziyana mə-
ruz qaldılar. Bu baxımdan Xəzərin sə-
viyyə tərəddüdlərinin mənfi iqtisadi və
ekoloji təsirlərinin nəzərə alınması xü-
susilə vacibdir.

Hazırda tarix təkrarlanır. Geri çəki-
lən Xəzərin sahillərində quru torpaq sa-
hələrinin həcmi artır. Bu baxımdan dəniz
sahillərində obyektlər, evlər tikmək
cəlbədiçidir görünür, amma bu yanlış
olur, nəticələri ağır fəsadlar verə bilər.
Odur ki, bu barədə düşünmək lazımdır.

Üzə çıxan torpaq sahələrində fundamental tikinti aparmaq olmaz

Odur ki, hazırda Xəzərdə baş verən
prosesləri ekspertlərin fikirləri əsasında
da dəyərləndirdik.

Elm və Təhsil Nazirliyinin Həsən
Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun Xəzər
dənizinin sahillərinin və dibinin
geomorfologiyası şöbəsinin müdiri,
coğrafiya elmləri doktoru Əmir Əliyev
qəzetimizə bildirib ki, Xəzər dənizinin
səviyyəsi aşağı düşməkdə davam edir.
Hazırkı dövrə qədər Azərbaycanın təx-
minən 38 min hektar ərazisi su altından
çıxıb.

Alim qeyd edib ki, Xəzərin səviyyəsi
1977-1995-ci illər arasında 2,5 metr
qalxdığı dövrdə ərazilərin 50 min hektarı
su altında qalıb. 1996-cı ildən isə dəniz
səviyyəsində enmə müşahidə olunur
və bu günə qədər səviyyə 2 metrə
qədər azalıb.

Şöbə müdiri vurğulayıb ki, əvvəlki
dövrə dənizin geri qayıdacağı nəzərə
alınmayaraq, xüsusən cənub bölgəsində
salınmış yaşayış yerləri suyun səviyyəsi
qalxdıqca su altında qalıb. Ovxatki he-
sablamalara görə, suyun səviyyəsinin
artması nəticəsində təxminən 2 milyard
dollar dəyərində ziyan dəymişdir. İndi
isə həmin ərazilər Xəzərin geri çəkilməsi
ilə yenidən üzə çıxıb.

Dənizin geri çəkilməsi sayəsində
üzə çıxan torpaqlardan müxtəlif məq-
sədlərlə istifadə etməyin mümkünlüyünü
qeyd edən Ə.Əliyev deyib ki, ümumi-
likdə bu torpaqların texniki xüsusiyyəti,
tərkibi ərazilər üzrə fərqlənir.

Onun sözlərinə görə, dənizin quru-
duğu ərazilərdən çimərlik sahələrinin
genişləndirilməsi, kurort tipli ərazilərin
artırılması, həmçinin kənd təsərrüfatı,
müxtəlif sənaye sahələrinin, xüsusilə
balıqçılığın inkişafı məqsədilə istifadə
etmək olar. "Lakin Xəzərin səviyyə tə-
rəddüdlərini nəzərə alaraq bu ərazilərdə
fundamental tikinti aparılması düz-
gün deyil. Sonuncu dəfə dənizin ən
yüksək səviyyəsi 1805-ci ildə qeydə
alınmışdır. O gündən indiyədək dəniz səviyyəsi
aşağı düşməkdədir, amma arada
epizodik qalxmalar da olub", - deyərək
əlavə edib.

Şöbə müdiri vurğulayıb ki, Xəzərin
səviyyəsinin 2050-ci ildən sonra
artacağını nəzərə alaraq həmin döv-
rə də bu ərazilərdə müəyyən işlər gör-
mək mümkündür. Amma planlı şəkil-

Xəzərin quraqlığı bərəkət də gətirir

**Quru torpaq sahələri 38 min hektar artıb,
aqrar inkişaf üçün yeni imkanlar yaranıb**

Əmir Əliyev:

- Əvvəlki dövrdə dənizin geri qayıdacağı nəzərə alınmayaraq, xüsusən cənub bölgəsində salınmış yaşayış yerləri suyun səviyyəsi qalxdıqca su altında qalıb. Ovxatki hesablamalara görə, suyun səviyyəsinin artması nəticəsində təxminən 2 milyard dollar dəyərində ziyan dəymişdir. İndi isə həmin ərazilər Xəzərin geri çəkilməsi ilə yenidən üzə çıxıb.

Xəzərin səviyyəsinin 2050-ci ildən sonra artacağını nəzərə alaraq həmin ərazilərdə işlər görmək mümkündür. Amma elə planlı şəkildə işləmək lazımdır ki, dənizin səviyyəsi artanda böyük ziyan vurmasın. Xəzərin səviyyə tərəddüdləri hər zaman olub və olacaq. Ona görə də Xəzərlə harmonik yaşamaq lazımdır.

Arif Göyüşov:

- Bu ərazilərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən neft və qaz sənayesinin genişləndirilməsi mümkündür. Nəzərə alsaq ki, neft və qaz daha çox dənizdən çıxarılır, suyun geri çəkilməsi ilə açılan yeni torpaqlar üzərində buna uyğun infrastruktur layihələri həyata keçirilə bilər.

Eyni zamanda həmin ərazilərin torpaq münbitliyini artırmaq üçün bitkilər əkilə bilər. Dəniz məhsulları istehsalı və emalı üçün müəssisələr yaradılması da mümkündür. Bundan başqa, yeni torpaqlar turizm və istirahət zonalarının yaradılması üçün də uyğun ola bilər, xüsusilə də sahil bölgələrində.

İsmayıl Quliyev:

- Bu ərazilərdən kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə etmək əlverişli deyil. Torpağın əmələ gəlməsi üçün uzun illər lazımdır. Orada torpaq əmələ gəlmə prosesi getməlidir. Buna isə iqlim amili, bitki örtüyü və digər faktorlar təsir edir. Bir santimetr torpaq qatının əmələ gəlməsi üçün azı yüz il lazımdır. Bəzən belə yerlərə torpaq kimi yanaşılma da, unutmayaq ki, torpaq yerin ən üst məhsuldar qatıdır. Həmin ərazilərdə sadəcə olaraq, turizm baxımından müəyyən işlər görmək, rekreatsiya zonalarını genişləndirmək mümkündür.

Orada yalnız yüngül sənaye obyektləri yaratmaq, müəyyən qurğular quraşdırmaq olar. Məsələn, dəniz suyunun şirinləşdirilməsi ilə bağlı sistem qurula bilər ki, bunu da dəniz geri qayıdanda köçürmək mümkündür.

de işləmək lazımdır ki, dənizin səviyyəsi artanda böyük ziyan vurmasın. Xəzərin səviyyə tərəddüdləri hər zaman olub və olacaq.

Dəniz 800 metr geri çəkilib

Təbii ki, Xəzərin geri çəkildiyi ərazilərdən kor-koranə istifadə etmək məqsəduyğun deyil. Həmin torpaqlarda tədqiqat işləri aparıldıqdan sonra yalnız yekun rəy uyğun olaraq hər hansı iş görülməlidir. Azərbaycanın Xəzər dənizinin geri çəkilməsi ilə bağlı tədqiqat və layihələrdə Coğrafi İnformasiya Sistemləri (CİS) tətbiqi olunur ki, bunun sayəsində də torpaqların hansı sahə üçün əlverişli olduğu müəyyən edilir.

Su altından çıxan torpaqlardan hansı məqsədlərlə istifadənin mümkünlüyünü müəyyən etməyə CİS üzrə mütəxəssis Arif Göyüşovun fikirlərini öyrəndik.

Mütəxəssis dedi ki, 371 min kvadratkilometr sahəyə malik olan Xəzər dənizinin səthi hər il kiçilir. Səviyyənin dəyişməsinə təsir göstərən amillər arasında dəniz dibində baş verən tektonik hərəkətlər yer alır. Xəzərin su səviyyəsi dəyişkəndir və hazırda okean səviyyəsinə təqribən 28 metr aşağıdadır. Peyk görüntülərinə əsasən, Xəzər dənizinin bəzi yerlərdə 800 metr geri çəkildiyi görünür. Ona görə də dənizdəki bir ada getdikcə quruya birləşir.

Arif Göyüşovun fikrincə, dəniz səviyyəsinin dinamikası barədə müddətli proqnoz vermək mümkün deyil, çünki bu günədək hazırlanmış uzunmüddətli səviyyə proqnozlarının heç biri özünü doğrultmayıb. Xəzərdə suyun çəkilmə-

sinin əsas səbəbləri sırasında Volqa çayından gələn suyun azalması, iqlim dəyişikliyi səbəbindən artan buxarlanma və digər regional ekoloji faktorlar yer alır. Bunun nəticəsində Azərbaycan sahil xətti boyunca yeni torpaq sahələri qazanıb. Xəzər dənizinin səviyyəsi 1 santimetr qalxanda təxminən 200 hektar ərazi su altında qalır. İndi isə əksinə cərəyan edən proses nəticəsində həmin ərazilər su altından üzə çıxır. Hazırda dənizin Azərbaycan hissəsində səviyyənin 2 metr aşağı düşməsi sayəsində təxminən 38 min hektar su altından çıxıb. 1977-ci ildə Xəzərin səviyyəsi bugünkündən təxminən 30-40 santimetr aşağı olub, bu geriləmə həmin ildəki səviyyəyə olarsa, ərazilərimizin daha 13 min hektarı da su altından çıxmağa bilər.

Suyu çəkilən Xəzər torpaqlarında hansı sahələri inkişaf etdirmək olar?

A.Göyüşov Xəzər dənizində suyun səviyyəsində geriçəkilmənin həm iqtisadi, həm də ekoloji baxımdan ciddi təsiri malik olduğunu vurğulayıb. Onun sözlərinə görə, bu proses fonunda bir sıra sənaye istiqamətlərini inkişaf etdirmək olar: "Bu ərazilərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən neft və qaz sənayesinin genişləndirilməsi mümkündür. Nəzərə alsaq ki, neft və qaz daha çox dənizdən çıxarılır, suyun geri çəkilməsi ilə açılan yeni torpaqlar üzərində buna uyğun infrastruktur layihələri həyata keçirilə bilər. Eyni zamanda həmin ərazilərin torpaq münbitliyini artırmaq üçün bitki-

lərdə əkilə bilər. Dəniz məhsulları istehsalı və emalı üçün müəssisələr yaradılması da mümkündür. Bundan başqa, yeni torpaqlar turizm və istirahət zonalarının yaradılması üçün də uyğun ola bilər, xüsusilə də sahil bölgələrində".

CİS üzrə mütəxəssis deyib ki, Xəzərin səviyyə tərəddüdləri nəzərə alınaraq su altından çıxan ərazilərdə böyük obyektlər tikmək tövsiyə olunmur. Çünki dənizin səviyyəsi qalxanda həmin tikililər su altında qalacaq və onlara böyük məbləğdə zərər dəyəcək.

Mütəxəssis bu baxımdan Xəzər dənizinin geri çəkilməsi ilə bağlı tədqiqat və layihələrdə CİS-in tətbiqinin bir sıra üstünlüklərə malik olduğunu deyib. CİS-in tətbiqi yeni torpaqların istifadəsində ciddi ekoloji və iqtisadi qiymətləndirmələr aparılaraq davamlı inkişafa və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə inteqrasiyaya imkan verir. "Həmçinin Xəzər dənizinin geri çəkilməsi nəticəsində üzə çıxan yeni torpaqların dəqiq ölçüləri aparılaraq, peyk şəkilləri və hava fotoları ilə torpaqların zamanla necə dəyişdiyini izləmək mümkündür. CİS texnologiyaları ərazinin topoqrafiyasını, torpaq tərkibini, iqlim şəraitini və digər vacib faktorları nəzərə alaraq ərazi istifadə planlarını optimallaşdırmağa kömək edir. Eyni zamanda ekoloji vəziyyəti izləmək, ekosistem dəyişikliklərini təhlil etmək və bu ərazilərin inkişafı üçün ekoloji cəhətdən davamlı yanaşmalar təklif etmək mümkündür. Bu da ekoloji risklərin minimuma endirilməsi və ətraf mühitin qorunması baxımından vacibdir. CİS-in tətbiqi yeni infrastrukturların yerləşdirilməsi və idarə edilmə-

si prosesini də asanlaşdırır", - deyərək əlavə edib.

A.Göyüşov bildirib ki, ümumiyyətlə, CİS texnologiyalarının tətbiqi Xəzər dənizinin geri çəkilməsi nəticəsində ortaya çıxan torpaqların effektiv və davamlı istifadəsi üçün əsas məlumat və analitik imkanlar təqdim edir. Bu həm də layihələrin idarə edilməsi və gələcəkdə potensial risklərin qarşısının alınması üçün mühüm vasitədir.

Həmin ərazilərdə kənd təsərrüfatı fəaliyyəti mümkündürmü?

Xəzərin torpaq qatının faydalarını, kənd təsərrüfatında istifadəyə yararlı olub-olmadığını öyrənmək üçün torpaqşünas alimin də fikirlərini öyrəndik.

Coğrafiya İnstitutunun Azərbaycanın torpaq ehtiyatları coğrafiyası şöbəsinin müdiri, aqrar üzrə fəlsəfə doktoru İsmayıl Quliyev Xəzərin səviyyə tərəddüdlərini nəzərə alsaq, orada böyük miqyaslı inşaat aparılmasının, dənizin çəkildiyi əraziyə böyük kapital yatırmağın düzgün olmadığını qeyd edib. O deyib ki, həmin sahələrdən müvəqqəti məqsədlər üçün istifadə etmək olar. "Dənizin cavan terrasları üzərində iş aparmaq, ümumiyyətlə, düzgün deyil. Azərbaycan dənizlərinin bunun ziyanını çəkib. Xəzərin səviyyəsinin dövrə olaraq qalxıb-endişini unutmayaq olmur", - deyərək şöbə müdiri vurğulayıb.

Dəniz altından çıxan sahələrin qum-sal ərazi olduğunu qeyd edən İ.Quliyev bildirib ki, ümumiyyətlə, həmin yerlərdə torpaq yoxdur. Bu ərazilərdən kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə etmək əlverişli deyil. Torpağın əmələ gəlməsi üçün uzun illər lazımdır. Orada torpaq əmələgəlmə prosesi getməlidir. Buna isə iqlim amili, bitki örtüyü və digər faktorlar təsir edir. Bir santimetr torpaq qatının əmələ gəlməsi üçün azı yüz il lazımdır. Bəzən belə yerlərə torpaq kimi yanaşılma da, unutmayaq ki, torpaq yerin ən üst məhsuldar qatıdır. Həmin ərazilərdə sadəcə olaraq, turizm baxımından müəyyən işlər görmək, rekreatsiya zonalarını genişləndirmək mümkündür. Ərazinin dəniz altından çıxması, sahənin genişlənməsi o demək deyil ki, orada torpaq var və nəso əkmək, becərmək olar.

Alim vurğulayıb ki, dənizin geri çəkildiyi ərazilərdə torpaq qatı olmadığı üçün kənd təsərrüfatının hər hansı bir sahəsi ilə məşğul olmaq mümkün deyil: "İndi kənd təsərrüfatı bitkiləri əkilərkən rentabellik gözlənilir. Bəzən faydalı torpaqlardan belə yaxşı gəlir götürmək olmur, qaldı ki, dənizin altından çıxan ərazilər ola".

Xəzərin səviyyəsinin qalxdığı zaman həmin ərazilərdə salınan sənaye sahələrinin su altında qaldığını xatırladan İ.Quliyev bildirib ki, orada yalnız yüngül sənaye obyektləri yaratmaq, müəyyən qurğular quraşdırmaq olar. Məsələn, dəniz suyunun şirinləşdirilməsi ilə bağlı sistem qurula bilər ki, bunu da dəniz geri qayıdanda köçürmək mümkündür. Şöbə müdiri deyib ki, 50-60 il əvvəl Xəzərin geri çəkildiyi ərazilər bu gün belə kənd təsərrüfatı üçün yararlıdır. Həmin ərazilərə kəndlərdən torpaq gətirib tökərək nəso yaratmağa çalışsalar da, bunun effekti olmur.

Ziyanın yarısından qayıtmaq üçün...

Mütəxəssislərin fikrindən bu qənaətə gəlmək olar ki, Xəzərə uyğunlaşaraq dəniz sahillərində işlər görmək olduqca vacibdir. Milyonlarla dollar vəsait xərcləyib əsaslı tikililər tikməkdənsə, dənizin geri qayıdışına qədər həmin ərazilərdən rentabelli sahələr üçün istifadə daha məqsəduyğundur.

Yaxın keçmiş xatırlayaraq qarşısındakı onilliklərdə Xəzərin "möhtəşəm" qayıdışını unutmayaq olmur. İllər sonra sahibkarlar düşükləri zərərin böyüklüyündən danışmamaq üçün elə indidən mütəxəssis sözlünü eşitməli, fikirlərindəki nəhəng əsaslı tikinti işlərini kənara qoymalı, başladıklarını isə yarımçıq saxlamalıdır.

*Necə deyirlər, ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdir...
Axı Xəzərə etibar yoxdur...*

Əsmər QARDAŞXANOVA,
"Azərbaycan"